

УДК 159.923**СВОБОДА ЯК КОНТАМІНАЦІЯ ВИБОРУ ТА НЕОБХІДНОСТІ***Крамар Т. (м. Київ)***Анотації**

В статті розглянуто проблему вибору як внутрішню передумову свободи, розкрито діалектичний взаємозв'язок вибору та необхідності у процесі реалізації свободи, викладено пропозиції щодо дослідження проблеми індивідуального вибору.

The problem of choice as internal pre-condition of freedom is considered in the article, dialectical intercommunication of choice and necessity is exposed in the process of realization of freedom, suggestions are expounded in relation to research of problem of individual choice.

Ключові слова

НЕОБХІДНІСТЬ, ВИБІР, СВОБОДА, ОСОБИСТІСТЬ

Вступ

Свобода – одна із основних філософських категорій, яка є невід'ємною частиною соціальної внутрішньої природи людини, що характеризує, з одного боку, умови її існування, самовизначення і самореалізації, з другого – її самопочуття, розуміння своєї ролі і свого призначення в суспільстві. Для особистості свобода – це природний, історичний, соціальний, внутрішній критерій її індивідуального ставлення, її відношення до суспільства. Обмеження свободи особистості, жорсткий контроль її поведінки завдає шкоди, як особистості, так і суспільству. Свобода особистості дає можливість не тільки пристосовуватися до соціальних умов дійсності, а й змінювати їх у відповідності до своїх потреб і інтересів. Свобода людини – це самореалізація, втілення і здійснення її особистісного потенціалу, що відбувається в реальній матеріальній природній і соціальній сферах. Розуміння свободи є перш за все результатом всього досвіду (практичного, соціально-політичного і т. д.) людства, який найшов своє відображення в історії соціальної думки. Тому його слід досліджувати не з теоретичних абстракцій і не з часткових спостережень, а з узагальненого досвіду історії, звернення до якого виявляє тенденції еволюції формування та становлення концепції свободи. Свобода – складне явище і відповідно - полісемантичне поняття. Про це досить виразно свідчить наявність у багатьох філософських текстах різноманітних дефініцій свободи, які знаходяться у творах таких мислителів, як: Г.В.Ф.Гегель [1], І.Кант [3], Ж.-П.Сартр [4], Б.Спіноза [5], Ф.Шеллінг [8], К.Ясперс [9] тощо. В роботах цих мислителів ставиться питання не тільки про межі людської свободи, а й констатується можливість трансформації інтенцій свободи у поведінці індивіда.

Проблема свободи, яка у класичній традиції вже розроблялася у різних аспектах - від платонівських ідей до розробки та визначення різноманітних форм активності мислячого суб'єкта в сучасному суспільстві, передбачає подальшу еволюцію проблеми у контексті діалектичної взаємодії необхідності та вибору.

Мета статті:

- розкрити проблему вибору як внутрішню передумову свободи;
- розкрити проблему необхідності як сукупність зовнішніх витоків свободи;
- дослідити діалектичний взаємозв'язок вибору та необхідності у процесі реалізації свободи.

Обговорення проблеми

Проблема свободи – це перш за все проблема вибору як умови її реалізації. В історії філософії проблематика вибору у самовизначенні і самореалізації особистості розглядалася досить широко. Визначаючи людину як особистість, що усвідомлює свою відповідальність за власну життєдіяльність, засновники філософії визначили вибір, як найважливіший критеріальний показник її незалежного і самостійного існування та розвитку. Значне місце в концепції вибору посідає питання про індивідуальний вибір як внутрішню передумову свободи. Особливу роль у виборі з точки зору сучасної філософії відіграють моральні установки особистості (І.Кант [3], Е.Фромм [7], В.Франкл [6]). Свідомо чи несвідомо особистість відтворює певну систему цінностей. Багатоваріантність вибору – це наявність розвинутих різноманітних цінностей, кожна з яких може стати вирішальною у конкретний момент прийняття рішення. В сучасному світі швидкісних змін та динамічного розвитку можливість вибору є проявом свободи самовираження, самоствердження і самореалізації.

Гегель [1], який критично ставився до поняття вибору, хоча й не заперечував його існування, розглядав свободу як свавільний вибір між різноманітними потягами, бажаннями тощо. Вибір завжди є суб'єктивний і формальний, тому що Я-суб'єкт стоїть над системою афектів і діє на власний розсуд. Тут відсутня єдність між змістом вибору, який частковий, і загальною волею, яка виражена Я-формою. Проте розгорнена концепція діалектичної єдності свободи і необхідності з ідеалістичних позицій була визначена Гегелем як наукове, діалектико-матеріалістичне рішення проблеми свободи і необхідності, що виходить з визнання об'єктивної необхідності як первинного, а волі і свідомості людини - як вторинного похідного. Для нього свобода не є щось застигле, раз і назавжди встановлене, вона на кожному даному етапі розвитку є продуктом або результатом історичного процесу. Тому свободу треба розглядати як дещо конкретне, яке те, що має чітку визначеність на кожному етапі історичного розвитку. Перша спроба обґрунтування точки зору взаємозв'язку вибору і необхідності їх органічного поєднання належить

Спінозі, який визначив свободу, як усвідомлену необхідність. Спіноза розглядав свободу як вибір, який полягає у ваганнях між бажаннями, афектами. Згідно з етикою Спінози [5], головне – приборкати афекти, почуття, емоції, які тяжіють над індивідом. Цього можна досягти розумом: він пізнає причинний зв'язок явищ, усвідомлюючи, що саме таким і має бути хід подій, а тому немає причин для страждань. Так людина звільняється від влади афектів. Вона не вибирає той або інший із них, а всі їх одночасно послаблює, вводить у нормальні межі, розкриваючи причинні зв'язки і стає вільною від них.

І у Спінози [5], і у Гегеля [1] спрямування думки однакове – досягти єдності суб'єктивного (внутрішнього) і об'єктивного (зовнішнього). У першого це відбувається лише завдяки пізнанню, у другого – шляхом практичного творення відповідного об'єкта. Для Гегеля головне полягає в тому, щоб вибір був зумовлений не суто зовнішніми обставинами, а відображав внутрішню індивідуальну сутність людини.

Визначальний вплив на ситуацію вибору чинить свідомість і почуття відповідальності. Свобода як можливість вибору повинна реалізуватися у вигляді конкретного раціонального вчинку, у вигляді завершеної форми у результаті численного підбору безлічі можливих варіантів. Але по-справжньому вільний вибір можливий лише у вільному незалежному суспільстві, де відсутній тиск зовнішніх обставин. Тобто, коли вибір людини зумовлений не тиском необхідності вибирати, а - її системою внутрішніх цінностей, особистісних переконань. Багатоаспектність вибору – це наявність різноманітності мотивів людської діяльності, кожний з яких може бути по-своєму виправданий. Вибір роблять не заради його самого, а для задоволення своїх інтересів. А потреби, як і інтереси – це практичне вираження необхідності. Щоб досягти задоволення, потреби усвідомлюються чи пізнають і на цій основі визначають мету і розгортають діяльність. Остання поєднує два види необхідності: внутрішню (до неї належать потреби, інтереси тощо), і зовнішню, яку становлять речі та відношення, необхідні для задоволення потреб. Тому необхідність є початок і кінець вибору та його реалізації.

У різних концепціях детермінізму одне з центральних місць займають категорії необхідності. Філософський детермінізм імпліцитно припускає існування об'єктивної необхідності. Необхідність виступає як визначальна характеристика причинно-наслідкових зв'язків і відносин регулярної обумовленості, що виражається в поняттях закону і закономірності. Необхідність – це те, що витікає з самої суті матеріальних систем, процесів, подій, що повинні відбутися (або відбуваються) саме так, а не інакше. Необхідність проявляється як зовнішня умова свободи, адже особистість в суспільстві підкоряється його законам, нормам, тому незалежно від волі людини існують об'єктивні обставини, що впливають на неї. Проте суб'єктивність, самозбереження людини обумовлює те, що при впливі суспільства на людину, вона не залишається пасивною. Навпаки, сприймає суспільні

впливи з внутрішньо-активною установкою. Рівень такого активного реагування людини проявляється по-різному.

Поряд з можливістю об'єктивуватися в суспільстві, видозмінюватися у зв'язку з його розвитком, людині характерна дистанційність і відмежованість, збереження власної суб'єктивності. Завдяки цим якостям особистість безперервно розвиває суспільство, одночасно зберігає та розкриває себе. Людині притаманий індивідуальний суб'єктивний світ, оскільки вплив суспільства сприймається не механічно, а особистісно, тому будь-яка суспільна дія осмислюється та оцінюється. Кінцевий результат преосмислення зосереджується в людській суб'єктивності. В ході такого процесу відбувається трансформація суспільної дії. Людина перетворює суспільну дійсність у відповідності до своєї індивідуальності, наділяючи особистісним змістом.

Враховуючи, що своєрідність свободи як багатовимірного, складного суспільного явища, зумовлює можливість і необхідність різноманітних підходів у його осмисленні, запропоновано розгляд свободи, як складного суспільного явища. У суспільстві свобода особистості формується у складному, діалектичному взаємовпливі особистісних інтересів та інтересів суспільства. Їх узгодження веде до виникнення проблеми необхідності та вибору як внутрішньої передумови свободи. Абсолютно об'єктивних процесів у суспільстві не має, всі соціальні процеси несуть в собі елемент суб'єктивності: інтересів, мотивів, бажань. Зіставлення визнання зумовленої необхідності людських дій із визнанням свободи їх здійснення рано чи пізно породжує філософське питання про суперечність між необхідністю й свободою.

Ставлення людини до суспільства суперечливе. З одного боку людина постійно перебуває під впливом зовнішніх умов, що зумовлені суспільством, з іншого – вона активно на них впливає, і змінює їх. Людина по відношенню до суспільства виступає носієм двох протилежних начал: впливу зовнішніх умов (необхідності) та активності особистісних, внутрішніх факторів (свободи вибору). Людина в певному змісті починається там і тоді, де і коли вона формує і розвиває у собі свободу вибору. Свободи як відокремленого від реальної людини емпіричного об'єкта чи особливої сфери життєдіяльності не існує. Визначення свободи навіть як певної здатності чи можливості виглядає досить неточним – вона може бути ототожнена лише з самою людиною, тобто з діючим суб'єктом, що стверджує Сартр [4, с.100], наполягаючи на тому, що свобода – це буття людини, що вільна людина ідентична своїй свободі. Саме ця, тотожна людині, свобода і саме через те, що її слід тлумачити як діючий суб'єкт, здійснює саму себе через здійснення всього того, що ми називаємо здібностями, можливостями.

Висновки

Таким чином, свобода розуміється як онтологічне і епістемологічне вираження людського буття. Її визначають як системну комплексну категорію: навколо неї будують концепції та теоретичні структури, в яких особлива увага надається діалектичному співвідношенні вибору та необхідності в житті людини, яким чином окрема особистість здатна реалізовувати свободу, притаманну кожному індивідові. Дана проблема залишається нагальним предметом новітніх досліджень феномену свободи особистості.

Перспективи подальших досліджень

Не дивлячись на багатоваріантність філософського наукового арсеналу щодо феномена свободи, спостерігається недостатня вивченість тенденцій трансформації свободи у певному конкретному суспільстві. Проте, в умовах стрімких, суспільних змін актуалізується проблема взаємозв'язку вибору (внутрішня) та необхідності (зовнішня) як умов реалізації свободи.

Фундаментальні проблеми людського існування, на зразок проблеми свободи, супроводжують усю історію філософії і потрібні зусилля для того, щоб їх вирішити. Сукупно вони дають цілісне уявлення про існуючі філософські проблеми, зокрема проблеми вибору та необхідності в контексті феномену свободи.

Джерела

1. *Гегель Г.* Энциклопедия философских наук. Т.3. М., 1977. – 379с.
2. *Зарудний Є.О.* Філософія: Навч. посібник для студентів вищих навч. закладів. – К.: Кондор, 2007. – 200с.
3. *Кант И.* Критика чистого разума / Пер. с нем. Н. Лосского; Примеч. Ц. Г. Арзаканяна. – М.: Эксмо, 2007. – 736 с.
4. *Сартр Ж. - П.* Бытие и ничто // Извлечения // Человек и его ценности: В 2 ч. - Ч. 1. - М.: ИФАН, 1988. - С. 98 - 117.
5. *Спиноза Б.* Этика // Избр. произведения: В 2 т. – Т.1. – М., 1957.
6. *Франкл В.* Человек в поисках смысла. - М. Изд. Прогресс, 1990, - 368 с.
7. *Фромм Э.* Здоровое общество. // Психоанализ и культура. - М., 1995 стр. 296-327.
8. *Шеллинг Ф.В.Й.* Философские исследования о сущности человеческой свободы и связанных с ней предметах // *Шеллинг Ф.В.Й.* Сочинения: В 2 т. М., 1989. Т.2. С. 109.
9. *Ясперс К.* Смысл и назначение истории: / Пер. с нем. - 2-е изд. - М.: Республика, 1994. - 527 с.

Стаття надійшла 23.11.09 р.